

Różnice indywidualne

*Moim Bliskim
i Osobom mi życzliwym
z głęboką wdzięcznością za wsparcie,
którego doznałem na długiej drodze kariery akademickiej*

JAN STRELAU

Różnice
indywidualne

historia
determinanty
zastosowania



Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR

Warszawa

Recenzje:

prof. dr hab. *Anna Matczak*

prof. dr hab. *Bogdan Zawadzki*

Opracowanie naukowo-techniczne:

Martyna Mikulska

Redaktor prowadząca:

Anna Raciborska

Redakcja:

Magdalena Pluta

Korekta:

Joanna Barska

Projekt okładki:

Katarzyna Juras

Copyright © 2014 by Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o. & Polish Academy of Sciences Warszawa

Copyright © 2015 by Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o. Warszawa

Copyright © 2016 by Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o. Warszawa

ISBN 978-83-7383-769-0

Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.

ul. Wiślana 8, 00-317 Warszawa

tel./fax 22 692 41 18; 22 826 59 21; 22 828 93 91

dział handlowy: jak wyżej w. 105, 108

e-mail: info@scholar.com.pl

www.scholar.com.pl

Wydanie drugie, dodruk 2016

Skład i łamanie: WN Scholar (*Stanisław Beczek*)

Druk i oprawa: Drukarnia Read Me w Łodzi

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
-----------------	---

Część I. WPROWADZENIE DO PSYCHOLOGII RÓŻNIC INDYWIDUALNYCH

ROZDZIAŁ 1. KRÓTKA HISTORIA PSYCHOLOGII RÓŻNIC INDYWIDUALNYCH	14
1.1. Różnice między ludźmi jako przedmiot rozważań filozofów i lekarzy w okresie przeddarwinowskim	14
1.2. Początki badań empirycznych nad różnicami indywidualnymi	17
1.3. Wkład Allporta w teorie osobowości oparte na koncepcji różnic indywidualnych	25
1.4. Podsumowanie	27
ROZDZIAŁ 2. RÓŻNICE INDYWIDUALNE I POJĘCIA SŁUŻĄCE DO ICH OPISU	28
2.1. Jednostka (człowiek, zwierzę) jako zjawisko niepowtarzalne	28
2.2. Cecha i pochodne od niej konstrukty jako podstawowe kategorie służące do opisu różnic indywidualnych	31
2.3. Typ jako kategoria klasyfikacyjna oparta na koncepcji cech	43
2.4. Podsumowanie	45
ROZDZIAŁ 3. DETERMINANTY RÓŻNIC INDYWIDUALNYCH	47
3.1. Nieporozumienie wokół sporu: „dziedziczność czy środowisko?”	47
3.2. Selekcja jako źródło wnioskowania o wkładzie dziedziczności i środowiska w różnice indywidualne w zachowaniu zwierząt	48
3.3. Wkład dziedziczności i środowiska w różnice indywidualne u ludzi: podstawowe paradygmaty i metody klasycznej genetyki zachowania	50
3.4. Zastosowanie genetyki molekularnej do badań nad zachowaniem	60
3.5. Geneza różnic indywidualnych w świetle teorii ewolucji	64
3.6. Podsumowanie	68

Część II. INTELIGENCJA

ROZDZIAŁ 4. DEFINICJA I STRUKTURA INTELIGENCJI	72
4.1. Czym jest inteligencja? Definicje	73
4.2. Struktura inteligencji	76
4.3. Podsumowanie	96
ROZDZIAŁ 5. MECHANIZMY POZNAWCZE LEŻĄCE U PODSTAW INTELIGENCJI PSYCHOMETRYCZNEJ	98
5.1. Związek inteligencji z czasem reakcji na proste bodźce	98
5.2. Procesy pamięci i uwagi leżące u podstaw inteligencji	107
5.3. Podsumowanie	113
ROZDZIAŁ 6. KORELATY BIOLOGICZNE INTELIGENCJI	115
6.1. Czynność bioelektryczna mózgu a inteligencja	116
6.2. Metody obrazowania mózgu jako narzędzia wykorzystywane w poszukiwaniu związku między jego strukturą i funkcjonowaniem a inteligencją	121
6.3. Wielkość mózgu a inteligencja	128
6.4. Model plastyczności neuronalnej jako podłoże neurofizjologiczne inteligencji	134
6.5. Rola czynników genetycznych i środowiskowych w kształtowaniu różnic indywidualnych w inteligencji	136
6.6. Ewolucja mózgu a inteligencja	147
6.7. Podsumowanie	154
ROZDZIAŁ 7. POMIAR INTELIGENCJI: IQ – TESTY – CHARAKTERYSTYKI DEMOGRAFICZNE – KONTROWERSJE I KONSEKWENCJE SPOŁECZNE	157
7.1. Testy inteligencji skonstruowane w pierwszych dekadach ubiegłego stulecia	158

7.2. Diagnoza inteligencji w warunkach polskich	165
7.3. Czym jest iloraz inteligencji?	171
7.4. Kontrowersje i konsekwencje społeczne dotyczące testów inteligencji	172
7.5. Charakterystyka inteligencji w aspekcie demograficznym	178
7.6. Kilka uwag odnośnie do relacji: testy inteligencji a pojęcie „inteligencja”	196
7.7. Podsumowanie	196

ROZDZIAŁ 8. FUNKCJONALNE ZNACZENIE INTELIGENCJI I JEJ ROLA W PRAKTYCE 199

8.1. Pionierskie badania Termama nad powodzeniem życiowym dzieci o wybitnej inteligencji: studium longitudinalne	200
8.2. Inteligencja a wykształcenie	201
8.3. Związek inteligencji z wysokością dochodów, ubóstwem i patologią życia codziennego	212
8.4. Wnioski z badań nad funkcjonalnym znaczeniem inteligencji i próba całościowego ujęcia roli inteligencji jako predyktora powodzenia życiowego	225
8.5. Podsumowanie	228

Część III. TEMPERAMENT

ROZDZIAŁ 9. PIONIERZY WSPÓŁCZESNYCH BADAŃ NAD TEMPERAMENTEM 232

9.1. Definicje temperamentu	233
9.2. Teoria PEN – koncepcja trzech superczynników w ujęciu Eysencka	236
9.3. Model temperamentu Thomasa i Chess oparty na stylach zachowania	244
9.4. Podsumowanie	247

ROZDZIAŁ 10. TEORIE TEMPERAMENTU SKONCENTROWANE NA DZIECKU 250

10.1. Behawioralno-genetyczna teoria temperamentu	250
10.2. Rozwojowy model temperamentu	253
10.3. Emocjonalna teoria temperamentu	258
10.4. Koncepcja temperamentu zahamowanego i niezahamowanego	262
10.5. Podobieństwa i różnice między teoriami temperamentu dziecka	265
10.6. Podsumowanie	267

ROZDZIAŁ 11. FUNKCJONALNE ZNACZENIE TEMPERAMENTU DZIECI 269

11.1. Temperament trudny i dobroć dopasowania jako konstrukty stanowiące podstawę pionierskich badań nad funkcjonalnym znaczeniem temperamentu dzieci	270
11.2. Modele tłumaczące związek temperamentu z psychopatologią	277
11.3. Temperament dziecka a zaburzenia internalizacyjne	280
11.4. Temperament dziecka a zaburzenia eksternalizacyjne	286
11.5. Temperament dziecka a zaburzenia eksternalizacyjne i internalizacyjne	288
11.6. Cechy temperamentu dziecka a zespół ADHD	293
11.7. Cechy temperamentu dziecka i młodzieży a funkcjonowanie poznawcze i osiągnięcia szkolne	298
11.8. Podsumowanie	305

ROZDZIAŁ 12. TEORIE TEMPERAMENTU CZŁOWIEKA DOROSŁEGO 307

12.1. Neuropsychologiczny model temperamentu	307
12.2. Teoria poszukiwania doznań	315
12.3. Psychobiologiczny model temperamentu	320
12.4. Pozytywny i negatywny afekt jako dwa podstawowe wymiary temperamentu	324
12.5. Regulacyjna teoria temperamentu	329
12.6. Podsumowanie	343

ROZDZIAŁ 13. FUNKCJONALNE ZNACZENIE TEMPERAMENTU I JEGO MECHANIZMÓW BIOLOGICZNYCH

U OSÓB DOROSŁYCH 345	
13.1. Miejsce aktywacji w badaniach nad temperamentem	345
13.2. Argumenty uzasadniające poszukiwanie związku między stresem i temperamentalnym czynnikiem ryzyka zaburzeń w zachowaniu oraz patologii	350
13.3. Badania nad związkiem temperamentu osób dorosłych z konsekwencjami ekstremalnego stresu	354

13.4. Związek cech temperamentu osób dorosłych z psychopatologią i innymi schorzeniami	360
13.5. Rola cech temperamentu w funkcjonowaniu zawodowym	371
13.6. Podsumowanie	380

Część IV. OSOBOWOŚĆ

ROZDZIAŁ 14. OSOBOWOŚĆ JAKO ZESPÓŁ CECH: OD ALLPORTA DO MODELU WIELKIEJ PIĄTKI	384
14.1. Gordon Allport – inicjator teorii osobowości opartych na pojęciu cechy	386
14.2. Szesnastoczynnikowy model osobowości w ujęciu Raymonda Cattella	388
14.3. Leksykalne badania nad strukturą osobowości	393
14.4. Psychometryczne badania nad strukturą osobowości w ramach modelu PMO	399
14.5. Typy osobowości jako specyficzna konfiguracja czynników postulowanych w ramach modelu PMO	410
14.6. Podsumowanie	414

ROZDZIAŁ 15. ROZWÓJ OSOBOWOŚCI W KONTEKŚCIE ZMIENNOŚCI

VERSUS STAŁOŚCI I TENDENCJA DO SPROWADZANIA JEJ STRUKTURY DO JEDNEGO CZYNNIKA	417
15.1. Od temperamentu do osobowości	417
15.2. Stałość i zmienność cech temperamentu i osobowości	422
15.3. Czy Spearmanowski czynnik <i>g</i> znajdzie swój odpowiednik w obszarze osobowości?	428
15.4. Podsumowanie	437

ROZDZIAŁ 16. FUNKcjonalNE Znaczenie cech osobowości wchodzących w skład Wielkiej Piątki

16.1. Cechy osobowości a osiągnięcia akademickie – spojrzenie ogólne	439
16.2. Metaanalizy wyników badań dotyczących związku Wielkiej Piątki z działalnością akademicką – stan wiedzy z pierwszej dekady XXI stulecia	440
16.3. Czynniki Wielkiej Piątki a różne aspekty działalności zawodowej	444
16.4. Związek przedsiębiorczości z cechami osobowości	453
16.5. Związek czynników Wielkiej Piątki z psychopatologią	459
16.6. Podsumowanie	468

Część V. STYL JAKO KONSTRUKT PSYCHOLOGICZNY OPISUJĄCY RÓŻNICE INDYWIDUALNE W SPOSOBIE FUNKcjONOWANIA CZŁOWIEKA

ROZDZIAŁ 17. POjęCIE STYLU I JEgO ZASTOSOWANIE DO CHARAKTERYSTYKI RÓŻNIC INDYWIDUALNYCH W SPOSOBIE FUNKcjONOWANIA POZNAWCZEGO

17.1. Pojęcie stylu podkreślające różnice indywidualne w sposobie zachowania i przebiegu procesów psychicznych człowieka	472
17.2. Wybrane koncepcje stylów poznawczych	473
17.3. Style poznawcze jako system funkcjonalny	485
17.4. Styl intuicyjny – analityczny i sposób jego pomiaru	487
17.5. Podsumowanie	489

ROZDZIAŁ 18. STYLE RADZENIA SOBIE ZE STRESEM

18.1. Strategie i style radzenia sobie ze stresem	491
18.2. Koncepcje stylów i strategii radzenia sobie ze stresem i sposób ich pomiaru	495
18.3. Model stylu twórczego zachowania	503
18.4. Podsumowanie	505

Część VI. INTELIGENCJA EMOCJONALNA

ROZDZIAŁ 19. INTELIGENCJA EMOCJONALNA: POjęCIE, DIAGNOZA I ZWIĄZEK Z INNYMI CHARAKTERYSTYKAMI

19.1. Etap rozwoju badań, na tle których powstała koncepcja inteligencji emocjonalnej	508
19.2. Co rozumiemy przez inteligencję emocjonalną i jak przebiega jej rozwój?	509
19.3. Diagnoza inteligencji emocjonalnej i jej związki z innymi charakterystykami indywidualnymi	517
19.4. Wkład polskich badaczy w diagnozę i poznanie struktury inteligencji emocjonalnej	521
19.5. Podsumowanie	529

ROZDZIAŁ 20. FUNKCJONALNE ZNACZENIE INTELIGENCJI EMOCJONALNEJ	531
20.1. Inteligencja emocjonalna wzbogaca wiedzę o roli czynników determinujących funkcjonowanie człowieka w różnych sytuacjach	532
20.2. Inteligencja emocjonalna a osiągnięcia akademickie	533
20.3. Rola inteligencji emocjonalnej w funkcjonowaniu zawodowym	541
20.4. Inteligencja emocjonalna a zdrowie psychiczne	544
20.5. Podsumowanie	548

Część VII. KREATYWNOŚĆ

ROZDZIAŁ 21. POJĘCIE KREATYWNOŚCI I METODY JEJ POMIARU	552
21.1. Pojęcie kreatywności	552
21.2. Modele prezentujące wkład zmiennych determinujących twórczość	553
21.3. Narzędzia służące do pomiaru kreatywności	555
21.4. Narzędzia diagnostyczne kreatywności i osiągnięć twórczych stosowane w Polsce	565
21.5. Podsumowanie	569
ROZDZIAŁ 22. KREATYWNOŚĆ I AKTYWNOŚĆ TWÓRCZA A INNE CHARAKTERYSTYKI INDYWIDUALNE	571
22.1. Kreatywność a inteligencja	571
22.2. Kreatywność a osobowość	575
22.3. Związek cech osobowości z działalnością twórczą	580
22.4. Rola temperamentu jako czynnika związanego z kreatywnością i aktywnością twórczą	586
22.5. Podsumowanie	590
ROZDZIAŁ 23. FUNKCJONALNE ZNACZENIE KREATYWNOŚCI I AKTYWNOŚCI TWÓRCZEJ	592
23.1. Kreatywność a osiągnięcia szkolne	592
23.2. Związek twórczości z psychopatologią	596
23.3. Podsumowanie	605

Część VIII. RÓŻNICE INDYWIDUALNE W ZACHOWANIU ZWIERZĄT

ROZDZIAŁ 24. CZEGO MOŻEMY SIĘ DOWIEDZIEĆ O OSOBOWOŚCI I ZDOLNOŚCIACH Z BADAŃ NAD ZWIERZĘTAMI?	608
24.1. Początki badań nad różnicami indywidualnymi w zachowaniu zwierząt i ich wpływ na rozwój psychologii różnic indywidualnych	608
24.2. Cechy osobowości/temperamentu jako przedmiot badań na kręgowcach	609
24.3. Prawidłowości leżące u podstaw badań nad różnicami indywidualnymi w zachowaniu i charakterystykach osobowościowych zwierząt	611
24.4. Różnice indywidualne w funkcjonowaniu poznawczym zwierząt – na przykładzie zachowania myszy	614
24.5. Badania nad zdolnościami poznawczymi naczelnych	617
24.6. Diagnoza cech temperamentu/osobowości zwierząt na podstawie pięcioczynnikowego modelu osobowości	623
24.7. Podsumowanie	625
ROZDZIAŁ 25. CECHY TEMPERAMENTU/OSOBOWOŚCI WYBRANYCH ZWIERZĄT DOMOWYCH	627
25.1. Cechy osobowości/temperamentu psa	627
25.2. Cechy osobowości/temperamentu konia	640
25.3. Podsumowanie	660
ZAKOŃCZENIE	662
BIBLIOGRAFIA	666
INDEKS NAZWISK	731
INDEKS RZECZOWY	755
SPIS ZDJĘĆ I ICH ŹRÓDŁA	786